

A DÉLI SZLÁV NÉPEK KULTÚRÁJA.

Egy nép kultúrájának összessége a jelenben annak a számtalan tudatos és öntudatlan művelődési folyamatnak lecsapódása, amely az illető népet egész történelmén keresztül végigkísérte. Amint a múlt politikai eseményei, a megpróbáltatások és felemelkedések egy-egy nép jelen politikai életének meghatározói lettek, éppen úgy alakították ki a múlt különböző kulturális indításai a jelennek sokrétű, színes kulturális arcát. Legtágabb értelemben vett művelődésünknek összetevői, akár öntudatlanok, mint nyelvünk, szokásaink és hagyományaink, akár tudatosak, mint irodalmunk, művészetünk és tudományunk, hosszú szerves történeti fejlődés eredményei s így valódi értelmüket csak az tudja felfogni és értékelni, aki visszamegy a múltba és felfedi azokat a mozzanatokat, amelyek ennek a fejlődésnek irányát megszabták.

A kulturális jelennek történeti gyökereit keresve a szemlélő az élet minden vonatkozásában két különböző alakító erő összeműködését látja. Az egyik alakító erő magának az illető népnek faji, vallási, földrajzi stb. adottságaiból származik s a nép sajátos kultúrájának kialakításában elsőrendű szerepet játszik. A másik erő azokból a hatásokból adódik, amelyek más népek részéről érkeznek. Egy nép kulturális fejlődőképessége tehát nemcsak attól függ, hogy a maga erejéből milyen értékeket tud kitermelni, hanem attól is, hogy az idegen hatásokból mennyit tud befogadni és a maga lényegébe olvasztani. Az önálló teremtés és az idegen elemek áthonosítása az a két mozza-

nat, amely egy-egy nép kultúra-alkotását minden időben meghatározza.

A kultúra minden megjelenési formájában a közösség szülötte. Vannak minden kornak nagy egyéniségei, akik bizonyos mértékig egy-egy nép vagy állam, vagy akár egy földrész kultúrájának irányt tudnak szabni, mint a nagy vallásalapítók, uralkodók, filozófusok, művészek, tudósok, de az a mód, ahogy alkotásaik a szélesebb néprétegekig is szétterjednek és nemzedékről-nemzedékre továbbadódnak, ismét csak a közösség közreműködésének eredménye lehet. Éppen mivel a kultúra a közösségben terem, azok a tényezők, amelyek zárt népi közösségeket hoznak létre, mint pl.: faji adottságok, földrajzi elhelyezkedés, nyelv, vallás, államforma, egyszersmind egy-egy kulturális közösség kialakulásának is meghatározói.

Ilyen megfontolások alapján a déli szláv népek kultúráját vizsgálva először is az a kérdés vetődik fel, hogy vannak-e e népek kultúrájában olyan közös vonások, amelyek alapján egységes délszláv kultúráról beszélhetnénk. – Nincsenek. EgyjigüajdékzMviultúra_ninçs ! A szlovének, horvátok, szerbek és bolgárok, külön történeti murttlií bírnak, önálló nyelvet beszélnek és írnak, egyéni szokásokat és tradíciókat fejlesztettek ki, irodalmuk és művészetük pedig mindig külön-külön utakon járt. Ezenkívül, ami a legfontosabb, a vallásuk három teljesen különböző kultúrkörhöz kapcsolja őket, a katolikus szlovének és horvátok egész lényükkel Nyugatot vallják, a bolgárokat és szerbeket az qrlhodoxia Bizánchoz fűzi, a mohamedán bosnyákok Kelettel éreznek közösséget. Ha tehát mégis a «déli szláv» népek kultúrájáról beszélünk, ezt a gyűjtőfogalmat csupán az egyes népek földrajzi elhelyezkedésére vonatkoztatva s csakis a rövid megjelölés kedvéért használjuk.

A déli szlávág legnyugatibb ága, a szlovének, már le-

telepedési helyük megválasztásával eldöntötték kulturális fejlődésük irányát, amennyiben két nagy nyugati kultúrnép, az olasz és a német közé ékelődve egyetlen lehetőség volt számukra a Nyugattal való együtt haladás. Népi szempontból már a középkor folyamán erősen visszazorította őket a németesség, s ma az Alpokban sok helyütt csak a németes formában fennmaradt szláveredetű földrajzi nevek emlékeztetnek arra, hogy ott valamikor szlovének laktak. A szlovének túlnyomó többsége a középkor folyamán jobbágysorban élt, s akik közülük társadalmilag felemelkedtek, azok egy-két generáció után beolvadtak a németességbe. A jobbágysorból való felemelkedésnek másik útja az egyház kötelékébe való lépés volt. A középkori szlovén társadalomból tehát hiányzott az a műveltebb világi réteg, amely felemelkedve megtartotta volna kapcsolatait a néppel, éppen ezért az egész nép kultúrájában is hiányoztak azok a világi elemek, amelyeket csak egy fejlettebb társadalmi réteg életformái tudnak kitermelni. Olyan kulturális jelenségekre gondolok, mint pl. a mi középkori énekmondásunk hagyománya volt, amely kétségtelenül az előkelőbbek szórakoztatására szolgált. A szlovéneknél a források nem beszélnek hasonló hagyományról, s amennyiben volt is, a magasabb társadalmi réteg másnyelvűsége folytán elsorvadásra volt ítélve. A szoros értelemben vett népi (paraszti) kultúrát magasabb szintre emelni tehát egyedül az egyház, a papság, főleg pedig az alsópapság hivatása maradt. Mint majdnem minden európai kis népnél, a szlovéneknél is az irodalmi műveltség első megnyilatkozásai egyházi jellegűek. A IX; századból való legelső szlovén nyelvemlék, az úgynevezett freisingeni gyónási formula helyesírásában erős német hatást mutat és ez a hatás végigvonul az egész szlovén középkori irodalmon, amelynek különben néhány imádságon kívül alig maradt fenn más emléke.

Fordulóponthoz ér a szlovén kuli ura fejlődéire a XVI. század második felében, amikor a reformáció mozgalma a szlovéneket, is nagyobb szellemi mozgékonyásra készíteti. A protestáns tanok felkarolása miatt Krajnából menekülni kényszerülő Trubar Primus Németországban lát hozzá a legszükségesebb egyházi könyvek lefordításához és kiadásához. A Tübinga melletti Urachban felállított nyomdából kerülnek ki a katekizmus, az Újszövetség és később a teljes szlovén biblia. Trubaréknak nem volt más törekvésük mint, hogy a saját nyelvén adják a legszükségesebb lelki táplálékot a szlovén nép kezébe s hogy a papságnak is megfelelő segédeszközöket nyújtsanak hivatása ellátásához. A mozgalom azonban mégsem maradt, meg ilyen szűk keretek között. Ez volt az első lépés a szlovén kultúra öntudatosítása felé. A protestáns nyomtatványok, amelyekben Trubar és társai a délkrainai dialektust juttatták szóhoz, az önálló szlovén irodalmi nyelv alapjai lettek. A nyelvtanító Bohoric helyesírása az úgynevezett *bohoriëica* több-kevesebb változtatással általában elterjedt s mire, az ellenreformáció megindult és a protestáns nyomtatványokat, igyekezett megsemmisíteni, a kulturális öntudatosodásnak már mély gyökerei voltak a szlovéneknél.

A reformáció kulturális indítása német részről jött s a nyomtatványok legnagyobb része is Németországban készült. De ez csupán a külső keret volt. Az igazi mély, a századokkal visszamenőleg szinte felraktározott német kulturális hatást Trubarék irodalmi nyelve hozta most felszínre. A nyelv mint élő archívum hűségesen őrzi egész struktúrájában, de különösen szókincsében mindazokat a hatásokat, amelyek egy népet valaha más nép részéről értek. Trubarék szlovén irodalmi nyelve nemcsak átvett német jövevényszóktól és tükörfifejezésektől hemzseg, hanem egész mondat szerkesztésük is lépten-nyomon német hatásokat árul el.

Ezek a protestáns kori alapokon tovább fejlődve a szlovén kultúra a következő századokban fokozatosan öntudatosodik. A barokk korból német és olasz hatásokat mutató igen érdekes építészeti, szobrászati emlékek maradtak fenn, az irodalomban az ellenreformáció győzelme után újra a katolikus egyház vette át a vezetőszerepet. Az írók egyházi emberek, a festők, szobrászok, építésszek az egyház szolgálatában állnak. Az uralkodó nemesi és főnemesi réteg már teljesen német, a kialakuló városi polgárság túlnyomóan az.

A szlovének igazi kulturális öntudatosodása csak a XIX. század első felében, a romantika idején a nemzeti eszme feltámadásával kapcsolatban következik be. A folyamat irodalmi síkon indult el. Az elszlovénesedett olasz család sarja, a dúsgazdag felvilágosodott Zois báró Laibachban maga köré gyűjti a század fordulóján a szlovén értelmiségnek több kiváló tagját, így a történetíró és műfordító Linhartot, a költő és író Vodnikot s a kis kör már határozott programjának vallja a szlovén nép kulturális emelését. A mozgalom nagyobb méreteket csak a század 40-es éveit tájára öltött, amikor a lelkes Bleiweiss már népújtság kiadására gondolhatott. Az egész kulturális újjáébredés természetesen nagyon nehezen indult meg, éppen mivel a legműveltebb és gazdaságilag is legerősebb rétegek, a nemesség és a polgárság idegen volt s e miatt a széles néprétegekkel vajmi kevés közösséget érezett. Ezeket a felső rétegeket meghódítani s az egész népet a nemzeti öntudat magaslatára emelni lett a feladata a frissen kibontakozó szlovén irodalomnak és művészetnek. A szlovén népi kultúra a városi polgárságot a század harmincas éveitől kezdi meghódítani. A *biedermeier* ízlés és a *romantika* a meghatározói ennek a kornak s talán szerencsének mondható, hogy a szlovén irodalom és művészet többet kapott az előbbiből, mint az utóbbiból. A sors a szlovén-

neket ekkor Preseren személyében olyan költőzsenivel ajándékozta meg, aki úgyszólván minden magasabbrendű irodalmi előzmény nélkül igazi műköltészetet tudott teremteni s kifejező eszközül olyan költői nyelvet, amely a legnehezebb formákat, a legkomplikáltabb olasz mértékeket, szonettet, terzinát, stanzát játszva megbírta. Preseren idejében az európai irodalmakban egy neopetrarkista hullám vonult végig, (amely nálunk Kisfaludy Sándoron szemlélhető legjobban), s a teljesen lírába született szlovén költő szerencsés olaszos iránykeresése folytán költészete mentes maradt a túlzott romantikának minden föllengzésétől, az egekbeszárnalástól és hamis monumentalitástól. Költészetének halk szava, a szerelem megénekelésében a páthosz kerülése, a mélyből jövő szomorú emberi érzések kivetítése s a kitűnően eltalált szlovén lírai alaphang tették, hogy utána az irodalom töretlen vonalban fejlődhetett tovább, maga Preseren pedig nem fakult irodalomtörténeti fogalomná, hanem ma is eleven valóság.

Preserennek azonban nem csupán irodalmi jelentősége van. Szinte azt lehetne mondani, hogy rajta dőlt el az önálló szlovén nemzeti kultúra sorsa. Abban az időben, amikor a romantika hatása alatt keletkezett horvát ülirizmus hívei a délszláv egységet propagálták és az új eszmék sodra néhány szlovén kultúrmunkást (mint pl. Stanko Vraz költőt) annyira elkapott, hogy a fiktív illir egység érdekében hajlandó volt a szlovén hagyományokat megtagadni és elhorvátosodni, ebben a korban Preseren teljes öntudattal szűkebb hazájának, Felső-Krajnának népi nyelvére támaszkodva mindvégig kitarzott a szlovén irodalmi nyelv önálló használata mellett. Az ő korától kezd a művészetekbe is bevonulni a szlovén népi öntudat.

Preseren kora óta a szlovén nemzeti kultúra töretlen vonalban fejlődhetett tovább. Az utána következő írók, mint a lírikusok Jenko, Gregorčič és Askerc, a regényírók

Levstik és Juicic fokozatosan hódítják meg a magasabb társadalmi rétegeket is a szlovén kultúrának. A képzőművészek, mint Jakopic, Grohar, Vavpotic már öntudatosan merítik témáikat a szlovén népi életből vagy a rendkívül változatos szlovén tájból és így visznek bele alkotásaikba nemzeti jelleget. Az átalakulás mindenesetre lassúbb volt, mint azoknál a kis nemzeteknél, amelyeknél a felébredő nemzeti öntudat bizonyos politikai emlékekre támaszkodhatott. A szlovén nép múltjából hiányoztak azok a momentumok, amelyek egy népet az öntudatos nemzet rangjára emelnek. Egyetemes jellegű nemzeti erőfeszítései a múltban nem voltak, idegen uralom alatt élve nem nevelődhetett sorsa irányítására s éppen ezért nem is tudott felszínre hozni magából olyan egyéniségeket, nagy királyokat, szenteket, vezéreket, akik a nemzeti gondolat örök letéteményesei lehettek volna. A szlovén nép tehát sem történeti, sem politikai, hanem csakis kulturális alapon emelkedhetett nemzetté. Éppen ezért a szlovénség nemzeti életében a kulturális erők kénytelenek helyettesíteni azt, amit más nemzetnél a közös történelem összetartó ereje képvisel. A szlovének számára tehát nemzeti kultúrájuk nemcsak bizonyos művelődési eszmények megvalósulását jelenti, hanem jelenti egyben a nemzeti lét öngazolását, a kis népnek különálló nemzeti élethez való jogát is. Így a szlovéneknél érthető módon a kulturális múltnak ugyanolyan kultusza, ugyanolyan mithosza keletkezett, mint más népeknél a nemzeti történelemnek. Trubar vagy Preseren valósággal nemzeti szimbólumokká lettek, akik ugyanúgy sugározzák a közösségre összetartó erejüket a jelenben, mint nálunk magyaroknál pl. Szent István vagy Mátyás király. Ezek az időben hozzánk közelálló kulturális szimbólumok, akikkel még vitatkozni, akiket még korrigálni lehet, nagyon is egyoldalúan intellektuális erőt képviselnek ahhoz, hogy egy

nép különböző rétegeinek öntudatát teljesen át tudják hatni. Ezért történhetek olyan ingadozások a szlovénség magatartásában saját nemzeti kultúrájával szemben, mint pl. az említett Vraz esete, aki készakarva elhorvátosodott, vagy mint volt a jugoszláv időkben az a mozgalom, amely hajlandó lett volna a fiktív délszláv egység gondolata érdekében az önálló szlovén irodalmi nyelvet feláldozni. Az ilyen beolvadási kísérletek azonban mindig megtörték egyrészt a legszélesebb népi rétegek ellenállását, másrészt maguknak a szlovén kultúra munkásainak állásfoglalását. Ma a szlovén kultúra pompásan fejlődik és főleg szervezettségével előtte jár a többi déli szláv népek kultúrájának.

A homogénnek mondható szlovén kultúránál sokkal színesebb képet mutat a horvátoké. A horvát nép a Balkánra való költözése után csakhamar erős kulturális differenciálódás folyamatába került. Azáltal, hogy letelepedésének súlypontja a tengerpart felé tolódott, alkalma nyílt az ősi kultúrával bíró dalmát városi, latin népelemmel érintkezésbe jutni és a tengeri hajózásba belekapcsolódni. Ez a két momentum volt a főoka annak, hogy a horvátság ősi kultúrája, amely a pásztorkodó állattenyésztés fokát alig haladta meg, kiemelkedett patriarchális kereteiből. Ennek az emelkedésnek tulajdonítható, hogy a horvát állampolitikai tevékenység első jelei a IX. században itt a tengerparton a Krka és Zrmanja folyók völgyében mutatkoznak. Az ősi kultúrta tehát magához asszimilálta a tengerparti horvátságot, s kultúrájának további sorsát az Adria latin népemeléssel való összeköttetései határozzák meg. A dalmát városok, amelyek a besziárgás következtében lassanként elhorvátosodtak, tulajdonképpen sohasem tartoztak a horvát állam kötelékébe, hanem Itália városaihoz hasonlóan egyenként önálló kis

városállamokká alakultak s az idők folyamán különálló kulturális centrumokká is fejlődtek. Ilyenek voltak pl. Raguza, Spalato, Zára, Trau városok és Lesina szigete.

A horvát tengerpart egész kereszténységén sajátosan két különböző' eredetű hatás vonul végig. Kétségtelen, hogy a horvátokat a latin papság térítette meg, de leszármazott a tengerpart északi részére az a bizánci hagyományokból táplálkozó kereszténység is, amely a szalonikii testvérpár Cyrill és Metód térítómunkássága révén Moráviában keletkezett. Az egész horvát középkoron végigvonul ennek a két ellentétes kulturális indításnak hatása t. i. a latin és a szláv egyházi nyelvnek s vele együtt a két kultúrának egymással szembe fordított küzdelme.

A tengerparti városok adminisztratív, jogi és társadalmi élete teljesen az olasz városok mintájára alakult; így pl. Raguza berendezkedése minden tekintetben szinte hű mása volt Velencének.

A nagymértékű olasz hatás a nyelvben is megmutatkozik. A tengerparti horvát dialektus tele van olasz jövevényszavakkal. Amikor pedig a középkorban a latin nyelv mellett lassanként a horvát nyelv is teret kap az irodalomban, a horvát helyesírás a tengerparton teljesen olasz mintára alakul ki. Miután a horvát irodalom kilép középkori egyházi kereteiből s a humanizmus és renaissance kora óta fokozatosan elvilágiasodik, a horvát nemzeti nyelvű irodalom éppen a tengerpart városaiban és a szigeteken virágzik a legszebben. A XV. és XVI. század fordulóján a trubadúrok teljesen olaszos stílusban énekelnek, a Lesina szigetéről származó Hektorovic az egykorú olasz halászköltemény, az «ecloga pescatoria» hatása alatt írja Ribanje című hangulatos halászi dilijét. A zárai Zoranic az olasz Sannazaro-nak «Arcadia» című pásztorregényét utánozza a *Planine* (hegyek) című verses munkájában. A XVI. század e kiváló költői mellett számos másod- és

harmadrendű tehetség fordít olaszból verseket, egyházi és világi drámákat. Ezek az olaszos irodalmi hagyományok csak fokozódnak a XVII. században. A horvát nagyeposz megteremtőjének, a raguzai Gundulicnak Tasso volt a mintája, kortársa, a termékeny Palmotic drámáihoz az olasz irodalomból meríti az anyagot. S így lehetne a tengerpart horvát íróinak felsorolását a XVIII. és XIX. századon keresztül folytatni. A dalmát tengerpart művészeti emlékei, nemcsak az olaszos minták hatását mutatják, hanem a legtöbb esetben kimutathatóan olasz mesterek kezétől is származnak.

Ezzel a mólyenjáró és szétágazó olasz hatással szemben az északi horvát vidékeken a tengerparti adottságok híján nem alakult ki igazi horvát államszervezet, mert bizonyos az, hogy a horvát nemzeti dinasztia hatalma a középkorban Szlavóniának nevezett vidékre nem terjedt ki, Boszniára is csak csekély ideig s akkor is csak részben. Ezeken a területeken mindaddig nem tudott életképes államszervezet kialakulni, amíg a magyarság ezeket a részeket birodalmába nem szervezte. A Kárpátmedencében kialakult központi szervezetű magyar birodalom terjeszkedésének természetes iránya délre, a tenger felé mutatott. Ennek a terjeszkedésnek esett útjába a horvátság s a két nép geopolitikai helyzete és egymásrautaltsága következtében jött létre Szent László és Kálmán királyaink idején a magyar-horvát államközösség. Ez a tény a szárazföld belsejében lakó horvát nép fejlődésének nemcsak politikai, hanem kulturális szempontból is egészen új irányt szabott. Mint Szlavónia fővárosa, Zágráb egyre nagyobb jelentőségre tett szert, de természetesen nem olyan értelemben, mint a tengerparton, mert a magyar államfejlődés sohasem ismerte az ilyen politikailag elszigetelt várostípust, amely szinte államot alkotott az államban.

A politikai élet ilyenén fejlődésével párhuzamosan alakult a magyar hatás alá került horvát nemzetrészt vallási élete is. Szlavóniában a hajdan megtért nép visszasüllyedt pogányságába, azért alapította Szent László királyunk 1090 táján a zágrábi püspökséget. A zágrábi egyházmegye a kalocsai érsek joghatósága alá tartozott, ez a horvát vidék tehát most már vallási és egyházi alapon is Magyarországhoz kapcsolódott.

Ezeknek a magyar hatásoknak következtében természetesen a horvát nép e részének társadalmi differenciálódása, jogi élete, kulturális megmozdulásai teljesen magyar mintára alakultak. Ennek legszemléltetőbb példája az, hogy a XVI. század második felében Pergosie varasdi nótárius szükségét érezte annak, hogy Werbőczy Tripartitumát, az akkori magyar jogi kultúra bibliáját lefordítsa horvátra. A fordítás előszavában maga meg is jegyzi, hogy amióta a horvátok a magyar koronához tartoznak, jogi életük teljesen a magyarokéval halad párhuzamosan s csak igen kevés olyan jogszokásuk van, amely különbözik a magyartól.

A magyar hatások természetesen a magyar nyelvben is megmutatkoznak. A zágrábkörnyéki dialektus régi emlékeiben az élet minden vonatkozásában számtalan magyar szót és tükrökifejezést találunk. (Lásd Knieza: Magyar-szláv nyelvi érintkezések.) Az írott emlékek helyesírása is teljesen a régi magyar helyesírási rendszert tükrözi és a legrégebb időktől kezdve az irodalomban mindenütt magyar hatások mutatkoznak. A zágrábi püspökség alapítása után a szükséges liturgikus könyvek Magyarországról kerültek le, s ha ezek nem is itt nálunk készültek, a magyar közvetítés nyomai mindig felismerhetők rajtuk. A XVI. század második felében meginduló zágrábkörnyéki világi irodalom nem dicsekedhetik olyan előkelő mintákkal, mint a tengerparti költészet. A már említett varasdi nótárius

Pergosió kortársa, a szintén varasdi Vramec Antal főleg magyar források alapján kompilált világhronikát.

A horvát nép kulturális fejlődésének ehhez a magyar és olasz, tehát alapjában véve a nyugati kultúrkör felé mutató irányához egy harmadik, keleties irány is járult. Ez Boszniában alakult ki, amelynek sajátos vallási viszonyai a középkorban, sem az olasz, sem a magyar hatásnak nem kedveztek. Bosznia, mint általában a balkáni kis államok, a Balkánról fokozatosan kiszoruló bizánci birodalom egyik nagyobb tájegységéből kovácsolódott össze. Kezdetben a horvát királyok fennhatóságát ismerte el, majd a magyar királyság befolyása alá került s 1180 óta «Ráma» néven szerepelt a magyar királyok címében és bánok kormányzása alatt többé-kevésbé önálló állami életet élhetett.

A távol székelő magyar királyok fennhatósága alatt a bosnyák bánok lassanként egyre több önállóságra tettek szert és a gyengébb magyar uralkodók idejében a fennhatóságot inkább csak névleg ismerték el. Boszniának ezt a fokozatos önállósulását elősegítették különleges vallási viszonyai is, amelyek egyszersmind Bosznia kulturális fejlődésének is a többi horvát vidékektől teljesen elütő irányt adtak. A középkor folyamán a bogomilek szektája honosodott itt meg, mely a paulikiánus eretnekségnek volt egyenes leszármazottja és nevét arról a Bogomil papról kapta, aki a Kis-Ázsiából a Balkánra átplántált szektát a X. században Bulgáriában újjászervezte. Bulgáriából aztán Szerbiába terjedt át a tan, de itt Nemanja főzsupán még kezdeteiben elfojtotta, a szomszédos Boszniában azonban zavartalanul terjedt és 1200 táján különösen a nemesség körében már annyira népszerű lett, hogy szinte uralkodó vallássá vált. A bogomilizmus Bosznia állami életében, szociális és kulturális viszonyaiban ettől fogva döntő jelentőségű szerepet játszott. Maga a tan az óperzsa

vallás és a kereszténység elemeiből tevődött össze, amennyiben a teremtés kettősségét tanította, a lelket Istentől, a testet s általában az anyagi világot az ördögtől eredeztette, mint ilyet tehát bűnös dolognak tartotta és megvetette.

Ennek az alapdogmának az élet minden vonatkozásában való érvényesülése sajátos bosnyák életformákat fejlesztett ki. A szekta megvetette a földi életet, a jólétet, a vagyonszerzést, tiltotta az esküt és irtózott a kereskedelemtől. Élettagadó elvei teljesen lehetetlenné tették egészséges társadalmi és kulturális élet kialakulását. Azonban a bogomilizmusnak legnagyobb fogyatéka az volt, hogy mind a nyugati, mind pedig a keleti kereszténység közösségéből kiszakadva teljesen elszigetelten állt akkor, amikor a Balkán nagy megpróbáltatása, a török hódítás Boszniát is letörte (1463). A bosnyákok nemcsak politikailag, hanem vallási és kulturális téren sem tudtak ellenállni a mohamedán hódításnak. A nemesség, hogy az államban addig játszott szerepét megőrizhesse, nagyrészt áttért a mohamedánizmusra. Ezáltal Bosznia nemcsak politikailag tartozott az oszmán birodalomhoz, hanem kulturális tekintetben is számos szál odafűzte s az oszmán birodalom az áttért bosnyákokban egy sor igen tehetséges államférfit, több jeles író, költőt és tudóst nyert, akik idegen nyelven s a horvát nemzet számára idegen kultúrértékeket teremtettek. A nép élete keleti formák szerint alakult át, a városokban, mint Sarajevo és Banjaluka, mohamedán épületek emelkedtek, amelyek külsőleg is teljesen átalakították a bosnyák tájak képét.

A két nyugati, az olasz és magyar kulturális indítás a horvátságot minden tekintetben Nyugathoz, az izlám kultúra a bosnyákokat kelethez kötötte. Mindezek a kulturális iránykeresések mindaddig egymás mellett zavar-

talánul érvényesülhettek, amíg a felvilágosodás és romantika hatása alatt a múlt század első felében a nemzeti eszme feltámadásával egyidőben a horvát nemzet rá nem eszmélt kulturális öntudatára. Ez a felelősség azt eredményezte, hogy a horvátság ettől kezdve a különböző tájegységek kultúrájának egységesítésére, nivellálására törekedett. Így Gaj Lajos kezdeményezése alapján szabályozni tudták az egységes helyesírást és irodalmi nyelvet, amely most már szellemileg egyesítette különböző kultúrájukat és amelynek érdekében ezek lemondtak a különálló irodalmi nyelvükről. Ez az egységesítés természetesen csak a felületen mozoghatott. A régi fejlődési vonalak tudat alatt tovább húzódnak a horvátok életében. A várasd vagy zágrábmegyei paraszt életmódja, népi kultúrája még ma is közelebb áll a dunántúli magyaréhoz, mint pl. a dalmáciai vagy szigetlakó halászéhoz, akit nemcsak életfeltételei és életmódja, hanem egész népi műveltsége az olasz tengerpart lakóihoz kapcsol. Nem is szólva Boszniáról, ahol a múlt században a török uralom alól felszabaduló nép sokáig még nemzeti hovatartozását illetően is teljes tájékozatlanságban élt s vallási és kulturális alapon legszívesebben töröknek vallotta magát, holott sem fajilag, sem nyelvileg nem tartozott soha a török néphez. A provinciális műveltségi irányoknak ez a továbbélése magyarázza, hogy pl. még modern költők is szívesen szólaltatják meg az irodalomból egy évszázad óta kiszorított zágrábkörnyéki kaj-nyelvjárást (mint pl. Krleža Miroslav) vagy a tengerparti óakavstinát.

Az sem véletlen, hogy a horvát nép politikai vezetőrétege éppen arról a vidékről került ki, amelynek nemesége évszázadokon keresztül a magyarság politikai iskolájába járt s hogy éppen Zágráb és Várasd megyék, az úgynevezett Zagorje lakossága alkotta mindig az igazi horvát nemzeti politika gerincét.

A szerbek és bolgárok művelődését a múltban két tényező határozta meg. Az egyik a Bizánchoz való vallási tartozás, a másik a hosszú török uralom. A középkorban mind Bulgáriában, mind Szerbiában a műveltség teljesen bizánci minták szerint alakult. Az állami szervezet kialakításában, a társadalmi berendezkedésben, a jogi életben a görög császárság hatása lépten-nyomon felismerhető, csupán a szerbeknél lehet némi magyar nyomokra akadni. A magasabb értelemben vett kulturális tevékenység, a művészetek és irodalom teljesen az egyháztól függték. A templomok és kolostorok bizánci stílusban épünek, a festészet és szobrászat ugyanezt a hatást mutatja. Az irodalmi műveltség mind a két népnél a Cyrill és Metód-féle moráviai térítő munka nyomán, indult meg, amikor ugyanis Metód halála után (885) tanítványait Moráviából elűzték, ezek a bolgár birodalomban Nagy Simeon cárnál találtak menedéket. Itt fejlődött ki az úgynevezett cyrill-írásbeliség, amely átterjed Szerbiába és részben Boszniába is. Ennek az irodalmiságnak eredeti nyelve, az ú. n. ó-egyházi szláv, nem maradt meg azon a fokon, amelyen Cyrill és Metód használták, hanem hangtanán, alaktanán és szókincsén a nemzeti nyelvek sajátosságai fokozatosan átütöttek és így vált a bolgárok és szerbek irodalmi nyelvévé. A bizánci irodalom hatása alatt nem tudott ezeken a területeken olyan gazdag és sokrétű irodalmi műveltség kialakulni, mint a horvátoknál. Az irodalmi műfajokat a liturgikus szövegeken kívül szentek és királyok életei és szükségzavú évkönyvek képviselik.

Ezt a bizánci mederben haladó kulturális életet a középkor vége felé megtöri az oszmán hódítás. Az ázsiai kultúrhatások számára tehát Bolgária és Szerbia kapui is kitarulnak, éppen úgy, mint a bosnyák földé. A bolgárok és szerbek teljesen beszerveződnek a török birodalomba, életmódjuk török mintára alakul át és a középkorinál alacso-

nyabb színvonalra süllyed, különösen a szerbeknél, akiknél az állandó vándorlás csak a pásztorkodó állattenyésztés kultiválását engedte meg s majdnem teljesen feledésbe vitte a földművelést.

Bár a szerb és bolgár földön a török uralom egészen a múlt századig tartott, a népéletnek olyan mérvű elkeletiesedését még sem tudta előidézni, mint Boszniában s ennek oki főképp a két nép vallási és egyházi viszonyaiban keresendő'. Az orthodoxia egyházi szervezete mindkét népnél szívósabbnak bizonyult, mint az államhatalom, a szerbek és bolgárok a török uralom alatt sem vették fel a mohamedán vallást s így a régi bizánci műveltséggel való kapcsolat nem szakadt meg teljesen náluk. A török uralom azért itt is mély nyomokat hagyott. A szerbek is és a bolgárok is a jogfosztott «rája» sorsára jutottak s náluk még olyan kultúrahordozó mohamedán nemesség sem alakulhatott ki, mint Boszniában. A középkori vallásos élet emlékei, a kolostorok és templomok omladoztak, a képzőművészet nem működött, az irodalmi élet csupán régi vallási szövegek másolatására szorítkozott. Körülbelül ilyen kulturális állapotban találta a szerbek és bolgárok nagy néptömegeit politikai felszabadulásuk.

A szerbek kulturális emelkedése előbb kezdődött, mint a bolgároké, mert legalább egy részük már a XVII. és XVIII. század fordulóján európai életviszonyok közé került. Az 1690-ben lezajlott nagy vándorlás, amikor kétháromszázezer szerb költözött Magyarországra, kulturális szempontból döntő jelentőségű volt az egész szerb nemzet számára. Az átköltözött szerbség az európai életviszonyok között lassankint elhagyta balkáni életmódját, állandó lakóhelyhez szokott, beleilleszkedett a regenerálódó Magyarország életébe. Magyarország területén indult meg a szerb társadalom differenciálódása, a kereskedői rétegből jómódú polgári osztály fejlődött s kialakult a szerb

nemesség is. A gazdasági és társadalmi emelkedés tette lehetővé, hogy a XVIII. század második felében a magyarországi iskolákban már mindenütt ott látjuk a szerb ifjakat, akik közül az első szerb tanítók, jogászok, írók kerülnek ki.

Mialatt tehát Magyarországon a szerbségnek meg voltak adva a kulturális emelkedés lehetőségei, a török uralom alatt élő szerbek mindentől el voltak zárva. Amikor pedig a múlt század első évtizedeiben a török alól felszabaduló szerb fejedelemség egyre nagyobb önállóságra jutott, a magyarországi szerbek voltak azok, akik a fiatal államban nyugati minták szerint az állami, jogi és kulturális intézményeket megszervezték. A magyarországi szerb jogász, Hadzic János, szerkeszti a polgári törvénykönyvet és szervezi meg az igazságszolgáltatásija magyarországi szerb író, Popovic Sterija János, szerkeszti az iskolatörvényt és a tanterveket, a gazdasági élet fellendítésén az ugyancsak magyarországi Nikolic Atanász fáradozik. így lett tehát a XVIII. században európaizálódott magyarországi szerbség a XIX. században a balkáni nemzetrészek tanítómestere.

A legújabb kor szerb és bolgár kulturális fejlődésében bizonyos törés tapasztalható. Amióta mindkét nép keresztülment a kulturális öntudatosodáson, a kulturális múlt szegényessége és keleti jellege miatt nem folytathatta annak hagyományait, hanem a gyors európaizálódás vágyától sarkallva, a legtávolabbi nyugati minták felé tekintett. A francia kultúrát tekintette ideáljának és igyekezett annak vívmányát lehetőleg gyorsan átültetni. Ez a nyugati kultúrformák iránti sóvárgás sok tekintetben szakítást jelentett a régi bizánci hagyományokkal és azoktól teljesen elütő, idegenszellemű, sokkal fejlettebb kultúra betelepítését célozta. A bizánci kultúrtaalajra és a patriarkális életviszonyokra kapkodva rátelepített franciás kul-

túra természetesen sok tekintetben ma is gyökértelenül áll a balkáni talajon és felemás termékeket hoz létre. Sokkal őszintébb és mélyebben gyökerező mind a szerb, mind pedig a bolgár kultúrának az a modern iránya, amely a néphez száll vissza, annak életét tárja föl és ebből meríti indításait.

Magyar szempontból a Balkán kultúrájának megismerését mindig elsőrendű nemzeti feladatnak tartották tudományunk vezető szellemei. A magyarságot helyzete a Kárpát-medencében hatalmas kulturális szerepre predesztinálja. Nyugat és Kelet között állva, a magyarság van hivatva arra, hogy a Nyugat kulturális vívmányait Kelet és Délkelet felé közvetítse. Ennek a missziós feladatnak vállalásához elsősorban a szomszédos népek múltjának megismerése szükséges. A magyar nemzeti tudományok művelőinek tehát sohasem szabad szem előtt téveszteniük azt az utat, amelyen előző nemzedékekből olyan tudósok, mint Kállay Benjamin a szerbek történetírója, Thallóczy Lajos, a bosnyák múlt kitűnő kutatója és Bajza József, a jelen egész Balkán-problémájának feltárója jártak. Ezeket a hagyományokat tovább fejleszteni a mi generációnk tudósainak legméltóbb, legmagyarabb feladata.

Hadrovics László,

IRODALOM.

Vidmar, Josip: Kulturni problem slovenstva (Ljubljana, 1932.). – *Vodnik*, Branko: Povijest hrvatske knjii jvnosti. I. (Zagreb, 1913.). – *Sidak*, Jaroslav: Problem «Bosanske crkve» (Zagreb, 1937., Rad Akad.). – *Prohaska*, Drutin: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegovina (Zagreb, 1911.). – *Basagié*, Safvet beg: Bopnjaci i Hercegovci u islamskoj knjiez /nosti (Sarajevo, 1912.). – *Jirecek*, Constantin: Geschichte derSerben, I-II. (Gotha, 1911., 1918.). – *Skok*, Petar-Budimir, Milan: Ziel und Bedeutung der Balkanstudien (Beograd, 1934.). – Magyar-olasz hatás a Balkánon Budapest, 1942. Balkán-füzetek, 2.).